

Tertuliano Ad Martyras – maištininko manifestas

Ambrazas, Justinas

Tertuliano Ad Martyras – maištininko manifestas

Literatūra, vol. 63, núm. 3, 2021

Vilniaus Universitetas, Lituania

Disponible en: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=695174009006>

DOI: <https://doi.org/10.15388/Litera.2021.3.6>



Esta obra está bajo una Licencia Creative Commons Atribución 4.0 Internacional.

Tertuliano Ad Martyras – maištininko manifestas

Tertullian's Ad Martyras – a Manifest of a Rebel

Justinas Ambrazas justinas.ambrazas@gmail.com

Vilniaus universitetas, Lithuania

 <https://orcid.org/0000-0003-0387-0717>

Summary: Straipsnyje pateikiamas Tertuliano veikalo *Ad Martyras* vertimas į lietuvių kalbą ir trumpas įvadas, kuriame apžvelgiama autoriaus biografija, pristatoma skaitytojų auditorija, t. y. Afrikos krikščionys, aptariama *Ad Martyras* pavyzdžių atranka ir motyvacija.

Keywords: Tertulianas, krikščionybė, kankinystė, kankinys, Afrika, Kartagina.

Abstract: This paper presents a translation of Tertullian's *Ad Martyras* into Lithuanian language and a brief introduction, which contains a short survey of Tertullian's life, his audience, i.e., Christians of Africa, selection and motivation of provided examples in *Ad Martyras*.

Keywords: Tertullian, Christianity, martyrdom, martyr, Africa, Carthage.

Literatūra, vol. 63, núm. 3, 2021

Vilniaus Universitetas, Lithuania

Recepción: 13 Octubre 2021

Aprobación: 16 Noviembre 2021

DOI: <https://doi.org/10.15388/Litera.2021.3.6>

Redalyc: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=695174009006>

Tertulianas – viena svarbiausių figūrų pirmaisiais krikščionybės amžiais. Tai ne tik pirmas autorius, kuris įrodė, kad krikščionys gali rašyti elegantiška lotynų kalba (Barnes 1971, 194), bet ir vienas pagrindinių ortodoksijos kalvių ir kankinystės teologijos plėtotojų (Daniel-Hughes, Kotrosits 2020, 2). Tertuliano erudicija ir retoriniai gebėjimai atspindi ir įkūnija tuo metu gyvavusios antrosios sofistikos standartus (Barnes 1971, 213).

Tertulianas buvo produktyvus autorius, kurio veikalams įtaką darė tiek to meto politiniai pokyčiai, tiek krikščionių doktrininiai karai, todėl mūsų neturėtų stebinti Tertuliano darbų skirstymas į ikimontanistinį ir montanistų laikotarpį¹. Williamas H. C. Frendas Tertulianą pristato pirmiausia kaip taikų sukilėlį prieš Romos imperijos primetamą gyvenimo būdą ir visa tai, kas perdėm romėniška, vėliau – kaip maištininką prieš patogią krikščionybę, kuri, tyrėjo teigimu, nebuvo prieštaravimo ženklų tuometei kultūrai, o galiausiai – kaip Paruzijos belaukiantį atsiskyrėlį, kurio griežta montanistų disciplina jau nebetenkino (Frend 1965, 366). *Ad Martyras* buvo parašytas sudėtingomis politinėmis aplinkybėmis ir pasirodė kaip tylus pasipriešinimo manifestas prieš Imperiją ir romėniškas vertybes.

Šiame įvade į Tertuliano veikalo *Ad Martyras* vertimą trumpai apžvelgiama autoriaus biografija, pristatoma skaitytojų auditorija, t. y. Afrikos krikščionys, ir aptariama *Ad Martyras* pavyzdžių atranka ir motyvacija. Vertimo komentarai parengti remiantis „Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and

Identities“ (Wilhite 2007), „Christian and Pagan in the Roman Empire: The Witness of Tertullian“ (Sider 2001, 107–114), „Tertullian: a historical and literary study“ (Barnes 1971).

Quintus Septimius Florens Tertullianus

Apie Tertuliano gyvenimą žinoma labai mažai. Vienintelis išlikęs viešas šaltinis – trumpa 53-ioji biograma Jeronimo *De viris illustribus* (IV a. pab.). Tai trumpas Tertuliano gyvenimo aprašas, kuriame teigiama, kad Tertulianas gyveno Kartaginoje Septimijaus Severo (193–211 m.) ir Karakalos (211–217 m.) valdymo metais, buvo *centurionis proconsularis* sūnus, tapo kunigu, vėliau, susivaidijęs su Romos dvasininkija, stojo į montanistų gretas. T. D. Barnesas mano, kad *De viris illustribus* pateikiamas Tertuliano portretas labiau atspindi paties Jeronimo gyvenimo detales (Barnes 1971, 10). Pavyzdžiui, teiginys, kad Tertulianas priėmė montanistinius idealus *invidia et contumeliis clericorum Romanae ecclesiae* ², greičiausiai atspindi paties Jeronimo konfliktą su Romos dvasininkija. Įdomu ir tai, kad Tertulianas niekur netvirtina, jog buvo kunigu ir netgi priešingai – keliose vietose save priskiria prie pasauliečių (*ordo laicus*) ³. Teiginys, kad Tertuliano tėvas buvo centurionas, kaip pastebi T. D. Barnesas, rodo neišmanymą, kokie daliniai buvo Afrikos prokonsulo dispozicijoje II a. (Barnes 1971, 11) ⁴, todėl tai irgi kelia rimtų abejonių. Peržvelgus pagrindinius Jeronimo teiginius apie Tertulianą tenka pripažinti, kad apie šį autorių žinome labai mažai.

Tertulianas pristatomas ir kaip teisininkas. Eusebijas tvirtina, kad Tertulianas puikiai išmanė romėnų įstatymus ⁵, tačiau T. D. Barnesas argumentuoja, kad Eusebijo žinios apie Tertulianą remiasi prastu *Apologeticum* vertimu į graikų kalbą (Barnes 1971, 6). Vėlesnės krikščionių kartos Tertulianą galėjo tapatinti su *Digesta* veikaluose (530–3 m.) ⁶ ir *Codex Iustinianus* (534 m.) minimu teisininku Tertulianu, kuris greičiausiai buvo mūsų aptariamo Tertuliano amžininkas. Kaip pažymi T. D. Barnesas, romėnų teisės išmanymas nebuvo išskirtinai *iurisconsultorum* prerogatyva, o išsilavinusio Antikos žmogaus atributas (Barnes 1971, 24). Vis tik Tertuliano tapatinimas su teisininku Tertulianu nebūtinai reiškia, kad Tertulianas buvo būtent šis teisininkas ar apskritai teisininkas ⁷, bet tai neabejotinai rodo, kad *Ad Martyras* autorius buvo gilaus išsilavinimo žmogus.

Krikščionybė Afrikoje

Vienas iš svarbiausių Imperijos miestų buvo Kartagina. Reikia pažymėti, kad tai nebuvo ta pati Kartagina, kurią po ilgai trukusių Pūnų karų romėnai galiausiai sugriovė (146 m. pr. Kr.). Tai buvo *Colonia Concordia Iulia Carthago*, kurią sėkmingai apgyvendino Oktavianas (29 m. pr. Kr.), atsuntęs 3 000 veteranų (Hoyos 2020, 90) ⁸. Pomponijus Mela imperatoriaus Klaudijaus valdymo laikotarpiu rašė,

kad Kartagina vėl turtinga ⁹, o, gyvenant Tertulianui, tai buvo vienas iš turtingiausių Imperijos miestų, netgi tapęs *Africa Proconsularis* sostine (Daniel-Hughes, Kotrosits 2020, 5). Williamas Tabbernee priduria, kad II a. pab. šis metropolis vakarinėje Imperijos dalyje buvo antrasis miestas po Romos, turintis daugiau kaip 300 tūkst. gyventojų (Tabbernee 2014, 229) ¹⁰. Minėtina, kad greitai augantis miestas lėmė sparčią kelių infrastruktūros plėtrą visame regione, o tai prisidėjo prie krikščioniškosios minties plitimo.

Scilio kankinių aktas (*Passio Sanctorum Scillitanorum*) yra ne tik anksčiausias liudijimas apie krikščionybės egzistavimą Afrikoje (Tabbernee 2014, 223) ¹¹, bet ir apskritai anksčiausias mus pasiekęs liudijimas apie krikščionybę, parašytas lotynų kalba (Heine 2008, 132). Šis trumpas dokumentas yra 180 m. liepos 17 d. vykusio krikščionių teismo, kuriam vadovavo Afrikos provincijos valdytojas Vigelijus Saturninas (Musurillo 1972, xxii) ¹², protokolas. Kankinystės vieta nėra visai aiški, nes šiandien mums žinomos dvi vietovės panašiu pavadinimu, t. y. *Scillium* (miestelis netoli Kartaginos, paliudytas 411 m., 646 m.) ir *Scilli* (miestelis Numidijoje, kurį mini Bizantijos autoriai (Barnes 1971, 63)) ¹³. Vis dėlto svarbus pats liudijimas, kuris patvirtina, kad II a. pab. naujasis tikėjimas Afrikoje buvo pasklidęs ne tik po miestus, bet ir po provincijos apylinkes ¹⁴. T. D. Barnesas pastebi, kad tarp Scilio kankinių yra ir tenykščių gyventojų (berberų) vardų, pavyzdžiui: *Nartzalo, Cittino* ¹⁵. Kita įdomi detalė – vieno iš kankinių, Sperato, turimi tekstai: *Libri et epistulae Pauli viri iusti .Pass. Scill. 12*). Scilio kankinių aktas – pirmasis mus pasiekęs dokumentas, kuriame minimi Biblijos dalių vertimai į lotynų kalbą (Musurillo 1972, xxii).

Minėtame teismo protokole aiškiai matyti įtampa tarp Kristaus išpažinėjų ir Imperijos. Prokonsulas Saturninas bando perkalbėti būsimus kankinius, kad jie sugrįžtų į sveiką protą (*ad bonam mentem .Pass. Scill. 1*)), tačiau šie ginasi sakydami, kad nepadarė nieko blogo ir visada dėkoja už imperatorių (*Pass. Scill. 2*). Kai prokonsulas paragina prisiekti imperatoriaus genijumi (*iurare per genium imperatoris .Pass. Scill. 5*)), Speratas atkerta, kad *ego imperium huius saeculi non cognosco* ¹⁶, tačiau tuoj pat prideda, kad jis nieko nepavogė ir mokėjo mokesčius, *quia cognosco domnum meum, imperatorem regum et omnium gentium* ¹⁷ (*Pass. Scill. 6*). Speratą papildė būsimoji kankinė Donata: *Honorem Caesari quasi Caesari, timorem autem Deo* ¹⁸ (*Pass. Scill. 9*). Prokonsulas siūlo Kristaus išpažinėjams trisdešimt dienų, kad galėtų apvarstyti savo atsakymą, tačiau pasiūlymo atsisakoma (*Pass. Scill. 13*) ir Kristaus išpažinėjai nukirsdinami (*Pass. Scill. 17*). W. H. C. Friendas teigia, kad aptariamame dokumente negali praslysti pro akis prokonsulo daroma sąsaja tarp priesaikos *per genium imperatoris* ir *mos Romanorum* – romėnų papročių, prie kurių Saturninas ir bando sugrąžinti Scilio krikščionis (Frend 1965, 313). Konfliktas užprogramuotas paties imperatoriaus figūroje, kuri įkūnija sosto ir altoriaus sąjungą. Kaip pastebi Helena Rhee, dėl šios priežasties krikščionių tikėjimo išpažinimas yra tiek politinis, tiek ir religinis veiksmas – krikščionys puola pačią romėnų politinės teologijos

šerdį (Rhee 2005, 180–181). *Mos Romanorum* atmetimas lemia, kad šiandien krikščionys yra kankiniai danguje: *Deo gratias agimus. Hodie martyres in caelis sumus*¹⁹ (*Pass. Scill.* 15).

Iš kur Afrikoje krikščionybė? Tertulianas rodo didelę pagarbą Romos Bažnyčiai dėl jos apaštalinės kilmės (*De Praescriptione Haereticorum* 32, 36), tačiau niekur neteigia, kad būtent Romos misionieriai atnešė krikščionybę į Afriką. T. D. Barneso nuomone, Scilio kankinių aktas rodo, kad krikščionybė Afrikoje jau buvo giliai įleidusi šaknis, tačiau, nors ir yra įvairių teorijų, taip ir lieka neaišku, kaip krikščionybė ėmė plisti Afrikoje (Barnes 1971, 63–4).

Atsakyti į klausimą, kiek krikščionių buvo Afrikoje, dėl šaltinių stokos taip pat yra sunkiai įgyvendinama užduotis, o klausimas, kiek krikščionių buvo Kartaginoje, yra sukėlęs įvairių diskusijų. Tertulianas, cituodamas Plinijaus laišką imperatoriui Trajanui (*Ep.* 10.96), teigia, kad krikščionys pasklidę po visas apylinkes (*Apol.* 1.7), bet gali būti, kad tai dar viena iš daugelio šaržo apraiškų, randamų *Apologeticum*. Kita vertus, Tertulianas, rašydamas po 15 metų (212 m.) provincijos valdytojui Skapulai²⁰, teigia, kad krikščionys daugybėje miestų sudaro daugumą, todėl krikščionių persekiojimas palies visų sluoksnių ir amatų žmones (*Scap.* 2). Vis dėlto tokia retorika greičiau skirta padrąsinti tikėjimo brolius ir seseris priimti kankinystę. W. Tabbernee tvirtina, kad apie 200 m. Kartaginos krikščionių bendruomenę galėjo sudaryti 400–1200 narių, o Keithas Hopkinsas tikinčiųjų skaičių padidina iki 5–12 tūkst. (Tabbernee 2014, 235). Taigi nusakyti net ir apytikslį krikščionių skaičių yra keblu, todėl galime atsispirti nuo labiau apčiuopiamo Afrikos vyskupų skaičiaus. Augustinas mini vyskupų sinodą, kurio data nėra tiksliai žinoma, tačiau jis turėjo vykti laikotarpiu tarp 190 iki 230 m. (Barnes 1971, 71). Augustino teigimu, sinode dalyvavo septyniasdešimt vyskupų²¹. Nėra žinoma, kokią vyskupų dalį sudarė šie septyniasdešimt vyskupų, ar tai buvo vien *Africa Proconsularis* vyskupai, ar tarp jų buvo ir Numidijos, o galbūt visų Afrikos provincijų ganytojai, tačiau šį skaičių galime palyginti su turimais duomenimis apie Kartaginos susirinkimą (256 m.), kuriame dalyvavo aštuoniasdešimt penki vyskupai iš *Africa Proconsularis* ir Numidijos provincijose įsikūrusių vyskupijų (Barnes 1971, 71). Nors ši statistika taip pat pernelyg ribota, apytikris vyskupų skaičius skirtingais laikotarpiais leidžia bent kiek užčiuopti krikščionybės mastą Afrikoje. Čia mūsų spekuliacijos apie Kristaus išpažinėjų skaičių regione baigiasi²².

Ad Martyras

Kūrinys parašytas Imperiją ištikusios politinės krizės fone, t. y. po vadinamųjų Penkių imperatorių metų (193 m.) ir po jų kilusių karinių konfliktų²³. Veikalo *Ad Martyras* (6.2) pabaigoje Tertulianas aiškiai nurodo į po šių įvykių vykusius Septimijaus Severo ir Klodijaus Albino – besivaržiusių pretendentų į sostą – šalininkų persekiojimus. T. D. Barnesas tvirtina, kad būtent ši kūrinio vieta leidžia mums gana tiksliai datuoti nagrinėjamą darbą. Tyrėjo teigimu, Tertuliano išryškinamas

kontrastas tarp *ab ipso* ir *ab adversariis eius* mums suponuoja, kad Tertulianas jau žinojo, jog Septimijus Severas buvo laimėjęs galutiniam mūšyje prieš Klodijų Albiną prie Liono 197 m. vasario 19 d., todėl *Ad Martyras* datuotinas ne anksčiau negu 197 m. kovo mėn.²⁴

Atsakymas į klausimą, kas paskatino Tertulianą imtis rašyti šį darbą, nėra toks paprastas, kaip iš pirmo žvilgsnio galėtų atrodyti. W. H. C. Frendas tvirtina, kad Septimijaus Severo valdymo laikotarpiu būta intensyvesnio krikščionių persekiojimo negu įprastai (Frend 1974, 366–367), todėl Tertulianas greičiausiai jautė poreikį padrašinti savo tikėjimo brolius ir seseris. Kita vertus, kaip teigia Davidas Rankinas, veikalo *Ad Martyras* sukūrimo datą ir aplinkybes derėtų nukelti į 203 m., kai buvo išleistas Septimijaus Severo ediktas, draudžiantis atsivertimą į krikščionybę ir judaizmą²⁵. Šio edikto atgarsius galime įžvelgti ir *Passio Sanctarum Perpetuae et Felicitatis*²⁶ (Rankin 1995, 12). Tačiau, galiausiai, taip ir neturime aiškaus atsakymo, ar laikotarpiu tarp Scilio krikščionių (180 m.) ir Kartaginos krikščionių Perpetuos ir Felicitos (203 m.) kankinysčių buvo pastebimai suintensyvėjęs Kristaus mokinių persekiojimas Afrikoje. T. D. Barnesas pateikia dar vieną galimą teksto sukūrimo priežastį – Tertulianas rašė *Ad Martyras*, norėdamas pritraukti daugiau tikinčiųjų (Barnes 1971, 120). Davidas E. Wilhite'as šiai nuomonei nepitaria, nes, tyrėjo teigimu, tekste nėra jokios užuominos, kad kūrinys būtų skirtas platesnei auditorijai (Wilhite 2007, 162).

Veikalo *Ad Martyras* žanras taip pat nėra aiškus. Ronaldas E. Heine priskiria šį darbą prie parenetinių kūrinių (Heine 2008, 134)²⁷. T. D. Barnesas pažymi, jog Tertulianas, naudodamasis ne tik *exhortatio*, bet ir *consolatio* žanrai ir diatribei būdingais elementais, sukūrė šį tą naują ir išskirtinai krikščionišką (Barnes 1971, 226). Taigi, galima teigti, kad Tertulianas žinojo, kaip naudotis Atėnų argumentais, jog apgintų Jeruzalės tiesą.

Ad Martyras potekstė yra politinė. Pirmiausia, Tertulianas aiškiai atskiria krikščionis ir nekrikščionis. Jis džiaugiasi, kad kankiniai, būdami kalėjime, yra atskirti nuo pasaulio (*a mundo*, 2.1), nes taip siela įgyja tai, kas naudinga tikėjimui, t. y. krikščionis nebemato svetimų dievų (*alienos deos*, 2.7). Tai vienintelė vieta tekste, kur minimi pagonių dievai ir kultas, tačiau Tertulianas šias kulto apraiškas pristato ne kaip blogas *per se*, bet kaip kenkiančias krikščionio tikėjimui. Pasitelkiama karinė terminija dar labiau išryškina šią skirtį: *Uocati ad militiam sumus Dei uiui iam tunc, cum in sacramenti uerba respondemus* (3.1). Tertulianas nė karto nemini Romos vardo, tačiau, D. E. Wilhite'o teigimu, Roma tekste įvardijama žodžiu *saeculum* (antrame skyriuje šis žodis pakartojamas net septynis kartus) ir tai įkūnija visus iššūkius ir išbandymus, su kuriais susiduria krikščionys. D. E. Wilhite'as priduria, kad Tertulianas konstruoja naratyvą ne tik dichotomijos principu „krikščionis *versus* nekrikščionis“, bet ir „Roma *versus* Kartagina“. Šį naratyvą atpažinti gali tik savieji (Wilhite 2007, 163). Pavyzdžiui, romėnų kalėjimą Tertulianas vadina *domus diaboli* (1.4) ir ragina krikščionis, apsiginklavusius ir įsitvirtinusius santarvėje (*munitos et concordia armatos*, 1.5), nugalėti Velnią *in suo regno* (1.5). Žodis *concordia* kartaginiečiui, be jokios abejonės, priminė naująjį

jų miesto vardą, duotą romėnų kolonistų prieš daugiau negu du šimtus metų – *Colonia Concordia Iulia Carthago*. Galiausiai, Tertulianas teigia, kad šis pasaulis, *saeculum*, o ne kankiniai laukia teismo ir jų teisėjai bus ne prokonsulai, bet Dievas (2.3). Kaip pastebi Carly Daniel-Hughes ir Maia Kotrosits, Tertulianas savo darbuose dažnai prieina prie išvados, kad Roma nesugeba įvykdyti teisingumo (Daniel-Hughes, Kotrosits 2020, 7). Veikalo *Ad Martyras* (6.2) pabaigoje, kurią jau minėjome, randame kitą subtilią ataką, nukreiptą prieš Romos imperiją, t. y. kankinių, kurie miršta dėl Dievo, supriešinimą su žmonėmis, kurie žūsta *hominis causa*.

Veikale *Ad Martyras* pateikiami pavyzdžiai yra kiek neįprasti krikščioniškos tematikos kūriniai. Tertulianas pateikia penkis vyrų (Gajus Mucijus Scevola (4.4), Herakleitas, Empedoklis, Peregrinas (4.5), Regulas (4.6)) ir penkis moterų pavyzdžius (Lukrecija (4.4), Didonė, Hasdrubalo žmona (4.5), Kleopatra (4.6), Leaina (4.7)). Geraldas Lewisas Bray'us stebisi, kad Tertulianas ne tik neužsimena apie Kristų, bet ir šiuos *exempla* pateikia iš pagonių istorijos ir mitologijos, tarsi taip norėtų pasakyti, kad ištikimybė Kristui nėra svarbiausia kankinio savybė (Bray 1979, 45). Ar gali būti taip, kad Tertulianas nieko nežinojo apie Scilio kankinius, Petro, Pauliaus, Stepono kankinystę, galų gale apie *Aprėiskimą Jonui*? W. H. C. Frendas teigia, kad Afrikos krikščionims apokalipsės žanras buvo itin svarbus, jie skaitė ne tik *Aprėiskimą Jonui*, bet ir kitus apokaliptinius veikalus: Enocho knygas, Hermo *Ganytoją* ir, greičiausiai, *Petro Apokalipsę* (Frend 1965, 366), todėl tuo patikėti būtų sunku. Galbūt Tertulianas tyčia vengia bet kokio krikščioniško diskurso, ypač *Aprėiskimo Jonui*, kadangi ten Roma vaizduojama neigiamai? O gal Tertulianas paprasčiausiai vaizduoja tokius drąsos *exempla*, kurie daugeliui buvo žinomi ir neturėjo jokio politinio simbolizmo? Atsižvelgiant į tai, kad minėti pavyzdžiai pateikiami ir *Apologeticum*, ir *Ad nationes* ²⁸, galima spręsti, kad šių pavyzdžių pateikimas ir išdėstymas turi gilesnę potekstę.

D. E. Wilhite'o teiginys, kad veikale *Ad Martyras* minimų penkių vyrų ir penkių moterų darbus galima suskirstyti į dvi skirtingas ideologines kategorijas (Wilhite 2007, 166), vertas išsamesnio aptarimo. Pirmiausia, neturėtų likti nepastebėtas kreipinys į moteris (*nec a viris tantum, sed etiam a feminis, ut vos quoque, benedictae, sexui vestro respondeatis. Longum est, si enumerem singulos, qui se gladio confecerint, animo suo ducti. De feminis ad manum est Lucretia* (4.3–4)), kuris tekste pateikiamas prieš pat apžvelgiant minėtus dešimt pavyzdžių. Atskiriant lytis, norima dar labiau išryškinti egzistuojantį minimų vyrų ir moterų skirtumą. Kaip pastebi D. E. Wilhite'as, Tertuliano moterų pavyzdžius vienija jų sukilimo prieš tironišką valdžią elementas. Visos moterys, išskyrus Leainą, sukykla ne prieš bet kokią tironiją, bet prieš pačią Romą. Pateiktus vyrų pavyzdžius vienija kažkokia sielos liga (*apud homines affectatio quoque et morbus quidam animi*, 5.1). Tertuliano darbuose rasti inversiją, kai moterys, o ne vyrai tampa sektinu pavyzdžiu, yra neįprasta (Wilhite 2007, 167). Taigi, nors Tertulianas pateikia ir kitų pavyzdžių, skatinančių iškęsti kankinimų skausmą, tačiau priešindamas moteris, besirenkančias mirti kovojant su tironija, ir isteriškus vyrus, kurie miršta dėl tuščios

garbės, jis puola pačią *Romanitas* šerdį, t. y. *virtus* idealą, kuris išskirtinai buvo siejamas su vyriškumu (McDonnell 2006, 1–11). Žvelgdami į pateiktus pavyzdžius, Tertuliano veikalą *Ad Martyras* galime matyti kaip krikščionio manifestą, raginantį sukilti prieš Imperijos primetamus standartus, tačiau ne šio pasaulio ginklais, o tikėjimu, kuris gali būti užantspauduotas paties krikščionio krauju.

Paraginimas kankiniams¹

1.1. O palaiminti išrinktieji kankiniai², šalia to, ką jums drauge su kūno maistu ir motina Bažnyčia iš savo krūtų, ir kai kurie broliai iš savo asmeninių išteklių teikia į kalėjimą³, priimkite šį tą ir iš manęs, kad ir tai jums teiktų naudos ir ugdytų jūsų dvasią. Juk nepritinka, kad kūnas būtų penimas, o dvasia alkėtų. Priešingai, jeigu yra rūpinamasi tuo, kas yra silpna, teisingai privaloma kreipti dar daugiau dėmesio į tai, kas yra dar silpnesnis. **1.2.** Aš nesu toks, kad jus padrašinčiau, bet vis dėlto ir pačius geriausius gladiatorius ne tik jų prižiūrėtojai ir viršininkai, bet ir visai su tuo nesusiję žmonės, kurie stebi visa tai, ragina iš toli, taip kad net ir šių, neišmanėlių, šūkalojimas dažnai jiems pasitarnaudavo.

1.3. Taigi pirmiausia, o palaimintieji, neliūdinkite Šventosios Dvasios⁴, kuri drauge su jumis įžengė į kalėjimą. Juk jeigu dabar nebūtų su jumis įžengusi, jūsų šiandien čia nebūtų, todėl stenkitės, kad ji su jumis atkakliai laikytųsi ir taip jus iš čia nuvestų pas Viešpatį⁵. **1.4.** Būtent kalėjimas yra Velnio namai, kuriuose jis laiko savo namiškius, bet todėl jūs ir patekote į kalėjimą, kad jį net ir jo paties namuose sumindžiotumėte, ir netgi jau būdami svetur jį sumindžiojote⁶. **1.5.** Todėl tenesako: „Jie yra mano valioje, todėl išbandysiu juos gausia neapykanta, varginimais ar net jų pačių nesutarimais.“ Tebėga jis nuo jūsų pasirodymo ir telindi nustėręs giliausioje savo landynėje taip, kaip užkerėta arba dūmų išsigandusi gyvatė. Tenebūna jam taip gerai jo paties karalystėje, kad jus supriešintų, bet teranda jus apsiginklavirusius ir įsitvirtinusius santarvėje, kadangi jūsiškė taika – jam karas. **1.6.** Juk kai kurie, neturėdami tokios taikos Bažnyčioje, įprato jos prašyti kalėjime iš kankinių⁷. Dėl to jūs privalote dar labiau ją tarpusavyje išlaikyti ir puoselėti, ir sergėti, kad prireikus pajėgtumėte ją suteikti ir kitiems.

2.1. Panašiai ir kiti sielos kliuviniai atlydėjo jus iki pat kalėjimo slenksčio, iki kur ir jūsų tėvai. Čia buvote atskirti nuo paties pasaulio, o kiek dar labiau nuo žmonių bei jų reikalų? Tačiau nė šitai jūsų negąsdina, jog esate atskirti nuo pasaulio. Juk jeigu apmąstytume, jog pats pasaulis labiau yra kalėjimas, suprastume, jog jūs labiau išeinatė iš kalėjimo, negu kad į jį einatė. **2.2.** Pasaulis turi didesnių tamsybių, kurios apakina žmonių širdis. Pasaulis surakina sunkesnėmis grandinėmis, kurios supančioja net pačias žmonių sielas. Pasaulis įkvepia žalingesnes bjaurastis – žmonių geismus. **2.3.** Galų gale, pasaulis savyje talpina daugiau kaltųjų, t. y. visą žmonių giminę. Trumpai sakant, teismas priklauso ne prokonsulams, bet Dievui. **2.4.** Todėl jūs, o palaimintieji, jei ką, manykite, jog esate perkelti iš kalėjimo į saugią vietą. Nors ten tamsybės, bes jūs esate šviesa⁸; nors ten

pančiai, tačiau jūs esate išlaisvinti Dievo akyse; nors ten ir dvelkia liūdesys, bet jūs esate malonus kvapsnis⁹; ir nors jūs laukiate teisėjo, tačiau jūs esate tie, kurie teisite pačius teisėjus¹⁰. **2.5.** Tenuliūsta ten tas, kuris ilgis pasaulio malonumų. Juk krikščionis, dar būdamas anapus kalėjimo sienų, išsižadėjo pasaulio, o būdamas kalėjime, net ir paties kalėjimo. Jums, kurie esate ne pasaulio, nėra jokio skirtumo, kur pasaulyje esate. **2.6.** Ir jeigu tu netekai kažkokių gyvenimo džiaugsmų, tai tarsi prekyba, kurioje atsisakai ko nors, kad įgytum šį tą vertingesnio.

Tačiau vis dar nieko nesakau apie atlygį, į kurį Dievas kviečia kankinius. Pirmiausia, palyginkime patį buvimą tiek pasaulyje, tiek kalėjime, ir ar tik nėra taip, jog siela daugiau laimi kalėjime, negu kad kūnas praranda. **2.7.** Priešingai, kūnas nepraranda to, kas jam reikalinga, dėl Bažnyčios rūpesčio ir brolių meilės, o, be to, ir siela įgyja tai, kas visada yra naudinga tikėjimui: nebematai svetimų dievų ir nesusiduri su jų atvaizdais, nedalyvauji pagonių šventėse būdamas tarp jų, nesi varginamas bjaurių dūmų ir nesi čaižomas viešų pasirodymų šauksmų, švenčiančiųjų žiaurumo, šėliojimo ir begėdystės; ir nebado tavo akių ši viešų geidulių vieta – esi laisvas nuo papiktinimų, nuo gundymų, nuo pragaištingų prisiminimų ir jau net nuo persekiojimo¹¹. **2.8.** Kalėjimas suteikia krikščioniui tai, ką teikdavo dykuma pranašams. Juk pats Viešpats dažnai praleisdavo laiką nuošaliose vietose, kad laisviau melstųsi, kad atsitrauktų nuo pasaulio¹², o galiausiai vienuoje parodė mokiniams savo šlovę¹³. Tad atsikratykime šio žodžio „kalėjimas“ ir vadinkime jį „nuošalumu“. **2.9.** Nors kūnas (corpus) uždarytas, nors ir mėsa (caro) sukaustyta, tačiau visa yra atvira dvasiai. Keliauki dvasioje, vaikščioki dvasioje, įsivaizduodamas ne ūksmingus takus ar ilgus portikus, bet tą kelią, kuris veda pas Dievą. Kiek kartų dvasioje būsi nuėjęs tuo taku, tiek kartų nebūsi kalėjime. **2.10.** Supančiotos kojos nieko nejaučia, kuomet dvasia yra danguje. Dvasia nešioja visą žmogų ir kur nori, ten jį ir perkelia, juk kur bus tavo širdis, ten bus ir tavo lobis¹⁴. Taigi ten tebūna mūsų širdis, kur norime turėti lobį.

3.1. Dabar, o palaimintieji, nors kalėjimas yra vargo vieta krikščionims, tačiau jau tuomet, kai atsakėme į priesaikos žodžius¹⁵, buvom pašaukti į Gyvojo Dievo kariuomenę. Juk nėra tokio kario, kuris ištaigingai eitų į kovą, nei tokio, kuris iš miegamojo žengia į kovos gretas, bet žengia į mūšį iš greta viena kitos sustatytų ankštų palapinių, kur būna visokių sunkumų, nepatogumų ir nemalonumų. **3.2.** Net ir taikos metu jie mokosi sunkiu darbu ir nepatogumais kęsti karo sunkumus – žygiuodami apsiginklavę, manevruodami lauke, kasdami apkasus ar sudarydami vėžlio rikiuotę¹⁶. Visko siekiama per prakaitą, jog kūnas ir dvasia neišsigastų staigių pasikeitimų iš gaivos patekti į kaitrą, iš kaitros į šaltį, iš tunikos į šarvus, iš tylos į karo šauksmus, iš ramybės į karo sumaištį.

3.3. Todėl jūs, o palaimintieji, kad ir kaip tai sunku būtų, manykite, jog šitai yra jūsų dvasios ir kūno lavinimas¹⁷. Jūs tuojau įžengsite į gerąją kovą¹⁸, kurios agonotetas¹⁹ yra Gyvasis Dievas, ksistarchas²⁰ Šventoji Dvasia, o trofėjus – angeliškos prigimties amžinybės vainikas – pilietybė danguje ir garbė amžių amžiams. **3.4.** Taigi, jūsų epistatas²¹ Kristus Jėzus,

kuris patepė jus savo dvasia ir atvedė į šią grumtynių vietą²², panorėjo prieš pat kovos dieną jus atskirti nuo geresnio gyvenimo, kad su jumis būtų griežčiau elgiamasi, jog būtų grūdinamos jūsų jėgos. Juk taip pat ir atletai atskiriami dėl griežtesnės drausmės, kad atsидėtų jėgos lavinimui. Jie susilaiko nuo lėbavimo, nuo sotesnio kąsnio, nuo malonesnio gėrimo. Jie raginami, grūdinami, varginami, mat kuo daugiau pastangų šiose pratybose įdėjo, tuo labiau viliasi laimėsią. 3.5. Ir jie, sako Apaštalas, vaikosi vystantį vainiką, o mes, pelnysiantieji amžinąjį vainiką²³, kalėjimą matome kaip mūsų palestrą²⁴, kad būtume atvesti į teismo stadioną gerai užgrūdinti visų nepatogumų, kadangi sunkumai ugdo drąsą, o malonumai ją naikina.

4.1. Žinome iš Viešpaties pamokymo, kad dvasia – ryžtinga, bet kūnas – silpnas²⁵. Tačiau nepataikaukime sau, sakydami, kad Viešpats pripažino, jog kūnas yra silpnas. Juk todėl ir pasakė, kad dvasia ryžtinga, jog parodytų, kas kam privalo paklusti, būtent tai, jog kūnas tarnautų dvasiai – silpnesnis stipresniajai, – kad taip iš jos pats įgautų stiprybės. 4.2. Tesitaria dvasia su kūnu dėl bendro išsigelbėjimo, mąstydamą jau ne apie kalėjimo nepatogumus, bet apie pačią kovą ir mūšį. Galbūt kūnas bijos sunkaus kalavijo ar aukšto kryžiaus, žvėrių siautėjimo ar žiauriausios iš visų bausmių – ugnies liepsnų – ir visos budelio išmonės kankinimuose. 4.3. Bet teprieštarauja dvasia sau ir kūnui: nors ir žiaurūs šie kankinimai, tačiau daugelis juos priėmė ramia širdimi ir netgi savo noru ieškojo jų dėl šlovės ir garbės, ir ne tik vyrai, bet taip ir moterys, kad ir jūs, o palaimintosios, būtumėte vertos savo lyties.

4.4. Ilgai užtruktų, jeigu vardychiau visus, kurie savo pačių sprendimu užbaigė gyvenimą kalaviju. Betgi, kalbant apie moteris, po ranka yra Lukrecijos pavyzdys, kuri, iškentusi išprievartavimą, perversė save peiliu priešais visus artimuosius, kad suteiktų garbę savo skaistumui²⁶. Mucijus savo dešinę ranką sudegino virš liepsnojančio aukuro, kad jo šlovė primintų šį poelgį²⁷. 4.5. Ne mažiau padarė ir filosofai. Herakleitas, pamiršęs, jog yra išsitemęs galvijų mėšlu, pražudė save²⁸. Taip pat ir Empedoklis, išokęs į Etnos kalno liepsnas²⁹. Taip pat ir Peregrinas, kuris visai neseniai metėsi į laidotuvių laužą³⁰. Juk ir moterys niekino liepsnas, pavyzdžiui, Didonė, kuri, kad nebūtų priversta tekėti, išvykus nepaprastai mylimam vyrui, pasielgė taip pat³¹. Tarp jų ir Hasdrubalo žmona, kuri, jau degant Kartaginai, kad nepamatytų savo sutuoktinio, meldžiančio Scipiono gailestingumo, drauge su savo vaikais metėsi į tėvynės liepsnas³². 4.6. Regulas, romėnų karvedys, kartaginiečių paimtas į nelaisvę, atsisakė vienas būti iškeistas į daugybę kartaginiečių belaisvių, bet vietoje to pasirinko, kad būtų priešams sugrąžintas iškistas į tam tikrą dėžę ir subadytas visur joje iš išorės prikalintų vinių, – tiek daug prisikankino³³. Net ir moteris, Kleopatra, pati savo noru ėjo prie laukinių gyvių, būtent nuodingųjų gyvačių, kurios yra baisesnės už jaučius ar lokius ir kurias pati paleido ant savęs, jog nepapultų į priešų rankas³⁴.

4.7. „Tačiau mirties baimė ne tokia, kokia yra kankinimų baimė“, – [kas nors galėtų sakyti]. Bet ar pakluso kankintojui toji atėniečių

paleistuvė ³⁵ ? Nors ji tirano buvo kankinama, kadangi žinojo apie sąmokslą, tačiau sąmokslininkų neišdavė ir, nusikandusi patį savo liežuvio galiuką, spjovė tiranui į veidą, kad šis žinotų, jog kankinimai, kad ir kiek trukėtų, jos nepaveiks. 4.8. Mat nėra paslaptis, jog ir šiandien pas lakedaimoniečius didžiausia šventė yra διαμαστίγωσις, t. y. plakimasis ³⁶. Šiose šventinėse apeigose kiekvienas kilmingas jaunuolis, atsistojęs priešais aukurą, plakamas rykštėmis, o greta esantys tėvai ir giminaičiai ragina, kad ištvertų. Juk laikoma didesne garbe ir šlove, jei ne kūnas, o dvasia pati pasiduoda kirčiams. 4.9. Taigi, jeigu žmogus, matydamas kaip atlygi žmonių pagyras, savo paties kūno ir dvasios pastangomis dėl žemiškosios šlovės gali paniekinti kalaviją, ugnį, vinių dūrius, laukinius žvėris, kankinimus, tuomet galiu sakyti, jog kuklios yra šios kančios, kurios galų gale pelno dangiškąją šlovę ir dieviškąją atpildą. Jeigu tiek vertas stiklinis, tai kiek vertas tikrasis perlas? Ir kas gi kuo mieliausiai nesumokėtų už tikrąjį tiek, kiek kiti už netikrąjį?

5.1. Dabar nekalbėsiu apie šlovės siekimo priežastis, juk visus tuos vienas už kitą didesnius žiaurumus, kankinimus ir kovas paniekino žmonėms būdingi įgeidžiai ir net kažgi kokia dvasios liga. Kiek dykinėjančiųjų ginklų geidulys paskatina griebtis kalavijo? Išties, paakinti savo geidulio ryžtasi žengti į areną, pilną laukinių žvėrių, o dėl įkandimų ir randų sau atrodo net esą gražesni. Kai kurie net už pinigus leidžiasi padegami, kad, vilkėdami liepsnojančią tuniką, nubėgtų tam tikrą atstumą. Kiti tarp medžiotojų rimbų vaikščiojo negūždami pečių ³⁷. 5.2. Šiuos [žiaurumo pavyzdžius], o palaimintieji, Dievas atsiuntė į pasaulį ne be priežasties, bet kad ir mus dabar padrąsintų, ir kad pasmerktų tąją dieną, jei pabūgtume už vedančią į išsigelbėjimą tiesą iškęsti tai, ko kiti geidė dėl tuštybės, vedančios į pražūtį.

6.1. Betgi praleiskime šiuos ištvermės pavyzdžius, kurie kyla dėl geidulio, ir atsigręžkime į patį žmogiškosios būklės apmąstymą, kad ir tai mus pamokytų, jeigu kur nors reikėtų ištvermingai pakelti tokius dalykus, kurie paprastai ir ištinka to nenorinčiuosius. Juk kiek kartų gaisruose sudegė gyvieji! Kiek kartų laukiniai žvėrys tiek miškuose, tiek miestų vidury, ištrūkė iš narvų, surijo žmones! O kiek tokių, kurie buvo nužudyti plėšikų ginklais, o kiekgi dar buvo priešų pakabinti ant kryžiaus, prieš tai dar ir kankinti, ir netgi visokius įžeidimus ištverę. 6.2. Juk kiekvienas gali tai iškęsti dėl žmogaus, ką dvejoja kęsti dėl Dievo. Būtent tam dabartinis laikmetis ir yra liudijimu mums, kiek daug ir kokių asmenų, kurie to nesitikėjo dėl savo kilmės, aukšto rango, kūno būklės ir amžiaus, buvo žmogaus paskirti mirčiai: arba jo paties, jei veiktų prieš jį, arba jo priešininkų, jeigu būtų jo pusėje ³⁸.

Šaltiniai

Tertulliani Opera. 1954. Corpus Christianorum Series Latina (CCSL 1). E. Dekkers, J. G. P. Borleffs, R. Willems, R. F. Refoulé, G. F. Diercks & A. Kroymann, eds. Brepols. Musurillo, Herbert. 1972. The Acts of The Christian Martyrs. Oxford: Clarendon Press.

Literatūra

- Barnes, Timothy David. 1971. *Tertullian: a historical and literary study*. Oxford: Clarendon Press.
- Bray, Gerald Lewis. 1979. *Holiness and the Will of God: Perspectives on the Theology of Tertullian*. London: Marshal, Morgan, and Scott.
- Daniel-Hughes, Carly, Maia Kotrosits. 2020. Tertullian of Carthage and the Fantasy Life of Power: On Martyrs, Christians, and Other Attachments to Juridical Scenes. *Journal of Early Christian Studies* 28(1), 1–31.
- Fox, Robin Lane. 2006. *Pagonys ir krikščionys*. M. Adomėnas, vert. Vilnius: Aidai.
- Frend, William Hugh Clifford. 1965. *Martyrdom and Persecution in the Early Church*. Oxford: Alden Press.
- Frend, William Hugh Clifford. 1974. Open Questions Concerning the Christians and the Roman Empire in the Age of the Severi. *The Journal of Theological Studies* 2, 333–351.
- Heine, Ronald E. 2008: Articulating Identity. *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 200–221.
- Heine, Ronald E. 2008: The beginnings of Latin Christian literature. *The Cambridge History of Early Christian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 131–141.
- Hoyos, Dexter. 2020. *Carthage: a Biography*. New York: Routledge.
- Keresztes, Peter. 1970. The Constitutio Antoniniana and the Persecutions under Caracalla. *The American Journal of Philology* 4, 446–459.
- McDonnell, Myles Anthony. 2006. *Roman Manliness Virtus and the Roman Republic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Musurillo, Herbert. 1972. *The Acts of The Christian Martyrs*. Oxford: Clarendon Press.
- Rankin, David. 1995. *Tertullian and the Church*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rebillard, Éric. 2012. *Christians and Their Many Identities in Late Antiquity, North Africa*. New York: Cornell University Press.
- Rhee, Helen. 2005. *Early Christian Literature*. New York: Routledge.
- Sider, Robert D. 2001. *Christian and Pagan in the Roman Empire: The Witness of Tertullian*. Washington, D.C.: The Catholic University of America Press.
- Stark, Rodney. 1996. *The Rise of Christianity*. Princeton: Princeton University Press.
- Tabbernee, William. 2014. *Early Christianity in Contexts: An Exploration across Cultures and Continents*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Vėlyvis, Stasys, Rūta Agnė Misevičiūtė. 2010. *Imperatoriaus Justiniano Digestai, arba Pandektos, 1 knyga (I–XXII skyriai)*. Vilnius: VĮ Registrų centras.
- Wilhite, David E. 2007. *Tertullian the African: An Anthropological Reading of Tertullian's Context and Identities*. Berlin: Walter de Gruyter.

Notes

- 1 Plaćiau apie Naująją Pranašystę ir Tertuliano santykį su šiuo judėjimu žr. Barnes 1971, 130–142. Ronaldas E. Heine tvirtina, kad montanizmo

- priėmimas Tertuliano požiūrį į kankinystę pakeitė ne taip smarkiai, kaip įprastai teigiama (Heine 2008, 210).
- 2 „Dėl Romos baėnyėios dvasininkų pavydo ir užgaulių“ (čia ir toliau pateikiami vertimai yra straipsnio autoriaus, jeigu nenurodyta kitaip).
 - 3 Nonne et laici sacerdotes sumus? (Exhortatione Castitatis 7.3); De Monogamia 12.2.
 - 4 Plačiau apie Tertuliano tėvą žr. Barnes 1971, 13–22.
 - 5 Τερτυλλιανός τοῦς Ρωμαίων νόμους ἠκριβωκώς, ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα ἐνδοξος καὶ τῶν μάλιστα ἐπὶ Ρώμης λαμπρῶν (Historia Ecclesiastica 2.2.4).
 - 6 Digesta 1.3.27; plačiau žr. Vėlyvis, Misevičiūtė 2010, 315.
 - 7 Šių dienų tyrėjai pritaria, kad Tertulianas nebuvo teisininkas (Rebillard 2012, 10).
 - 8 Minėtina, kad kolonizuoti Kartaginą bandyta jau seniai ir ne kartą (Gajaus Grakcho, Gajaus Marijaus, Julijaus Cezario) (Tabbernee 2014, 228).
 - 9 Iam quidem iterum opulenta (De Chorographia 1.34).
 - 10 Kai kurie tyrėjai teigia, kad II a. Kartaginoje gyveno gerokai mažiau gyventojų, t. y. apie 70–90 tūkst. (Rebillard 2012, 100).
 - 11 Galima minėti ir Apulėjaus nuorodą į pasileidėlę malūnininko žmoną krikščionę (Metamorphoses IX.14; plačiau Barnes 1971, 60; 272–273).
 - 12 Tertulianas tvirtina, kad Vigelijus Saturninas buvo pirmasis prokonsulas, pasmerkęs krikščionis myriop (Ad Scapulam 3.4).
 - 13 Dexterio Hoyoso teigimu, greičiausiai tai buvo Kaserino miestelis Tunise (Hoyos 2020, 110).
 - 14 Robinas Lane’as Foxas tvirtina, kad II–III a. krikščionybė buvo išskirtinai miesto reiškiny, o krikščionių egzistavimas kaimo vietovėse greičiau buvo reta išimtis (plačiau žr. Fox 2006, 216–238).
 - 15 II a. pab.–III a. pr. vaikus pradėta vadinti krikščioniškais vardais (Rebillard 2012, 13).
 - 16 „Aš nepripažįstu šio pasaulio valdžios.“
 - 17 „Kadangi pripažįstu savo Šeimininku visų tautų ir karalių valdovą.“
 - 18 „Cezariui priklauso garbė kaip Cezariui, tačiau baimė – Dievui.“
 - 19 „Dėkojame Dievui. Šiandien esame kankiniai danguje.“
 - 20 Remiamasi T. D. Barneso pateikta Tertuliano darbų chronologija (Barnes 1971, 55).
 - 21 De Unico Baptismo 13.22.
 - 22 R. Starko teigimu, krikščionybė augo lėtai, bet užtikrintai, t. y. apie 40 proc. per dešimtmetį (maždaug tokiu tempu dabar auga Mormonų baėnyčia). Tyrėjo nuomone, apie 150 m. visoje Imperijoje galėjo būti maždaug 40 tūkst. krikščionių, kurie sudarė apie 0,07 proc. visos Imperijos populiacijos. Maždaug 225 m. Kristaus išpažinėjų skaičius galėjo siekti 760 tūkst., o tai sudarė apie 1,27 proc. visos Imperijos populiacijos (Stark 1996, 5–7).
 - 23 Kai imperatorius Komodas buvo nužudytas, 193 m. balandžio 9 d. imperatoriumi savo karių buvo paskelbtas Septimijus Severas, Panonijos (dab. vakarų Vengrija) valdytojas. Jis tuoj pat išžygiavo į Romą, kur imperatoriumi buvo pasiskelbęs Didijus Julijanas, tačiau šį netrukus nužudė jo paties kariai. Tais pačiais metais Senatas pripažino Severą imperatoriumi, tačiau Imperijoje buvo dar du maištininkai, siekiantys imperatoriaus titulo. Pirmiausia Severas sutriuškino Sirijos valdytoją Pesceniją Nigrą (194 m.), o galiausiai Britanijos valdytoją Klodijų Albina, po kurio mirties buvo persekiojami jo šalininkai.
 - 24 Remsimės T. D. Barneso nuomone, kad tai vienas ankstyviausių Tertuliano darbų (Barnes 1971, 33).
 - 25 T. D. Barnesas stipriai abejoja, ar toks ediktas apskritai egzistavo (Barnes 1971, 151). Paulas Keresztesas taip pat stebisi, kad Tertulianas nėra ne tik nieko neparašęs apie pačius svarbiausius Septimijaus Severo persekiojimus 203 m., bet niekur nerandame net nuorodos į šį ediktą (Keresztes 1970, 452).
 - 26 Apprehensi sunt adolescentes catechumeni („Buvo suimti jaunesnieji katechumenai“; Pass. Perp. 2).

- 27 Mus pasiekę Tertuliano darbai, kuriuos sudaro trisdešimt vienas kūrinys, skirstomi į apologetinius, nukreiptus prieš įvairias erezijas ir parenetinius darbus.
- 28 Tikslios nuorodos į šių tekstų vietas yra vertimo komentaruose.
- 1 Dėkoju doc. M. Čiurinskui už pateiktas pastabas.
- 2 Lotynų Bažnyčia perėmė graikišką žodį *martyr*, kilusį iš veiksmazodžio *martyreō* („liudyti“), taigi kankinys buvo suvoktas kaip tikėjimo liudytojas, kurio liudijimą vainikuoja mirtis. Kreipinys palaimintieji (*benedicti*) buvo taikomas katechumenams ir neofitams. Taip pat minėtina, kad ankstyvojoje Bažnyčioje figūravo terminas išpažinėjai (*confessores*), kuris buvo priskiriamas tiems, kurie viešai, mirties akivaizdoje, išpažino savo tikėjimą, tačiau nebuvo dėl to nubausti.
- 3 Montanistiniu laikotarpiu Tertulianas smerkė Bažnyčioje įsitvirtinusį paprotį siųsti krikščionims į kalėjimą maistą, nes tai, anot jo, silpnino kalėjusiųjų moralinį pasirengimą priimti kankinystę (*De ieiunio* 12.2–3).
- 4 Plg. Ef 4, 30.
- 5 Ankstyvosios krikščionybės literatūroje mirtis dažnai buvo apibūdinama kaipėjimas pas Dievą.
- 6 Perpetua savo pirmoje vizijoje matė auksines kopėčias, kylančias į dangų, ir šalia jų gulintį drakoną, kurio galvą ji sumindė Jėzaus Kristaus vardu, o po to įžengė į dangų (*Pass. Perp.* 4).
- 7 Kankiniai buvo matomi kaip turintys galią atleisti tiems, kurie, gelbėdami savo gyvybę, laisvę ar nuosavybę, išsižadėjo tikėjimo, nes pirmaisiais amžiais Bažnyčioje gyvavusi atgailos praktika už tikėjimo išsižadėjimą reikalavo viso gyvenimo atgailos.
- 8 Plg. Mt 5,14; Ef 5, 8; 1 Tes 5, 5.
- 9 Plg. Ez 20, 41; Ef 5, 2.
- 10 Plg. Išm 3, 8; 1 Kor 6, 2.
- 11 Panašų sąrašą Tertulianas pateikia *Apologeticum* 35.
- 12 Plg. Mk 1, 35.
- 13 Plg. Mt 17, 1–2; Mk 9, 1–2; Lk 9, 28–29; 2 Pt 1, 16–17.
- 14 Plg. Mt 6, 21.
- 15 Priesaikos žodžius (*sacramenti verba*) – karinėje kalboje žodis *sacramentum* buvo vartojamas kario ištikimybės priesaikai nusakyti. Tertulianas šį žodį vartoja nurodydamas į Krikštą, kaip ištikimybės priesaiką.
- 16 Vėžlio rikiuotė (*testudo*) romėnų kariai sudarydavo naudodamiesi kone visą kūną dengiančiais skydais (*scutum*), pakeldami juos virš galvų. Tai primindavo vėžlio kiautą.
- 17 Šiame skyriuje Tertulianas, pasitelkdamas graikų imtynių terminus, lygina krikščionį su atletu. Tokie palyginimai ankstyvosios krikščionybės literatūroje gana dažni.
- 18 Plg. 1 Tim 6, 12.
- 19 *ἀγωνοθέτης* (*agonothetes*) – viešųjų žaidynių (*agōn*) prižiūrėtojas.
- 20 *ξυστάρχης* (*xystarchēs*) – buvo *ξυστός* (*xystos*), t. y. vietos, kurioje žiemą treniruodavosi atletai, vadovas.
- 21 *ἐπιστάτης* (*epistatēs*) buvo atsakingas už atleto treniruotes ir prieš pat varžybas ištepdavo atleto kūną aliejumi (plg. 1 Jn 2, 20).
- 22 *σκάμμα* (*scamma*) – grumtynių vieta.
- 23 Plg. 1 Kor 9, 25.
- 24 *πalaίστρα* (*palaestra*) – gimnastikos mokykla, kurioje treniruodavosi imtynininkai.
- 25 Tertulianas nurodo ir Kristaus paraginimą mokiniams Alyvų sode: „Budėkite ir melskitės, kad nepatektumėte į pagundą. Dvasia ryžtinga, bet kūnas silpnas“ (plg. Mt 26, 41; Mk 14,38).
- 26 Lukrecija, romėnų moters elgesio etalonas, nusižudė, kai buvo išprievartauta Seksto Tarkvinijaus, romėnų karaliaus Tarkvinijaus Išdidžiojo sūnaus (Titus Livijus *Ab Urbe condita* I. 58–59; Ciceronas *De republica* 2.25.46;

- Valerijus Maksimas *Facta et dicta memorabilia* 6.1.1). Šio įvykio atomazga – monarchijos žlugimas Romoje 509 m. pr. Kr.
- 27 Gajus Mucijus Scevola – legendinis romėnų didvyris romėnų karų su etruskais laikotarpiu. Etruskų karaliui Porsenai apsiautus Romą (509 m. pr. Kr.), Scevola įsibrovė į stovyklą, ketindamas nužudyti karalių, tačiau bandymas buvo nesėkmingas ir Scevola pateko į nelaisvę. Karaliui pradėjus grasinti kankinimais, Scevola ištiesė savo dešinę ranką virš liepsnos ir laikė, kol ranka suanglėjo, norėdamas parodyti, kad jokie kankinimai jo neišgąsdins. Netekęs dešinėsios rankos, gavo pravardę Scevola, t. y. kairiarankis (Titus Livijus, *Ab Urbe condita* II. 12). Tertulianas pateikia šį pavyzdį ir *Apologeticum* 50.5.
- 28 Apie Herakleitą Efesietį (c. 500 m. pr. Kr.) žinoma labai mažai. Diogenas Laertijas II a. *Vitae philosophorum* (9.1.3) pasakoja, kad senatvėje Herakleitas susirgo vandenlige. Gydytojai, su kuriais jis konsultavosi, negalėjo paskirti jokie gydymo, todėl Herakleitas bandė gydytis pats, naudodamas tepalą iš karvės mėšlo ir degindamasis saulėje. Jis tikėjo, kad taip pavyks pašalinti susikaupusį skystį, tačiau būtent tai tapo jo mirties priežastimi.
- 29 Antikoje buvo paplitusi istorija apie Empedoklą (c. 500–430 m. pr. Kr.). Jis, norėdamas būti paskelbtas dievu, išoko į Etnos ugnikalnio liepsnas (Diogenas Laertijas *Vitae philosophorum* 8.2.69). Šį pavyzdį Tertulianas pateikia ir *Apologeticum* 50.5.
- 30 Peregrinas Protėjas (c. 95–165 m.) – klajojantis kinikų filosofas. Satyrikas Lukianas Samotrakietis (c. 125–180 m.), būdamas šio įvykio liudininku, *De morte Peregrini* pasakoja, jog Peregrinas, pasakęs savo paties laidotuvių kalbą, Olimpinių žaidynių metu išoko į laužą, taip norėdamas parodyti panieką mirčiai.
- 31 Vergilijus ketvirtojoje *Eneidos* knygoje pasakoja apie Didonę, mitinę Kartaginos įkūrėją. Po ilgų klajonių į statomą Kartaginą pas karalienę Didonę audra nubloškia iš Trojos pasitraukusį Enėją. Per Veneros, Enėjo motinos, intrigas Didonė įsimyli Enėją, o šis, atsakydamas į Didonės jausmus, nori įsikurti Kartaginoje, vesti Didonę ir tapti valdovu, bet dievai buvo nusprendę kitaip. Jupiterio pasiuntinys Merkurijus liepia didvyriui keliauti toliau, nes ne čia jam skirtoji šalis. Enėjas slapta išplaukia, o Didonė iš nevilties nusižudo. Prieš mirtį ji prisiekia atkeršyti ir taip sukuria pagrindą vėlesniam konfliktui tarp Romos ir Kartaginos, kuris istorijoje žinomas Pūnų karų vardu (264–146 m. pr. Kr.). Tertulianas naudoja šį pavyzdį *Apologeticum* 50.5 ir *Ad nationes* 1.18.3.
- 32 Trečiojo Pūnų karo metu (149–146 m. pr. Kr.), po ilgos apgulties romėnams pralaužus Kartaginos miesto gynybą, kova mieste tęsėsi keletą dienų, kol kartaginiečių vadas Hasdrubalas su paskutiniais miesto gynėjais pasidavė romėnų karvedžiui Scipionui Jaunesniajam. Tačiau Hasdrubalo žmona, peikdama savo vyro bailumą, nužudė jūdviejų vaikus, du berniukus, ir, laikydama juos rankose, nušoko nuo degančios šventyklos stogo (Lucijus Anėjus Floras *Epitome* 1.31, 2.15; Valerijus Maksimas *Facta et dicta memorabilia* 3.2). Tertulianas šį pavyzdį pateikia ir *Ad nationes* 1.18.3.
- 33 Markas Atilijus Regulas (c. 307–250 m. pr. Kr.), romėnų konsulas, buvo paimtas į nelaisvę pirmojo Pūnų karo metu (264–241 m. pr. Kr.). Kartaginiečiai išsiuntė jį į Romą pristatyti taikos sąlygų, tačiau Regulas ragino Romos senatą atmesti kartaginiečių pasiūlymą. Grįžęs į Kartaginą, jis buvo žiauriai nukankintas (Ciceronas *De officiis* 3.26.99; Horacijus *Odes* 3.5; Valerijus Maksimas *Facta et dicta memorabilia* 1.1.14; Aulas Gelijus *Noctes Atticae* 7.4). Tertulianas šį pavyzdį naudoja *Apologeticum* 50.6 ir *Ad nationes* 1.18.3.
- 34 Gajui Oktavianui laimėjus Akcijaus mūšį (31 m. pr. Kr.), Markas Antonijus ir Kleopatra pabėgo į Egiptą, kur Antonijus nusižudė, o Kleopatra gelbėjosi bandydama suvilioti Oktavianą. Supratusi, kad jos pastangos bergždzios, nusižudė, leidusi nuodingai gyvatei įgelti jai į krūtinę (Lucijus Anėjus Floras *Epitome* 2.21, 4.11; Horacijus *Odes* 1.37.25–28). Tertulianas pateikia šį pavyzdį ir *Ad nationes* 1.18.3.

- 35 Atėniečių kurtizanės vardas buvo Leaina (gr. *λέαινα* – liūtė). Ji neišdavė Harmodijo ir Aristogeitono (c. 514 m. pr. Kr.), kurie nužudė Hiparchą, Atėnų tirano Peisistrato sūnų. Norėta nužudyti ir Hiparcho brolių Hipijų, tačiau nepasisekė (Plinijus Vyresnysis *Naturalis historia* 7.23.87; Pausanijas *Descriptio Graeciae* 1.23.1–2). Tertulianas pristato Leainą kaip drąsią moterį ir *Apologeticum* 50.4 bei *Ad nationes* 1.18.4.
- 36 Ištermės testas *διαμαστίγωσις* (*diamastigōsis*) buvo vienas iš spartiečių auklėjimo sistemos – *ἀγωγή* (*agogē*) – elementų. Jaunuoliai buvo plakami Artemidės Ortijos šventės metu, tačiau pati ceremonija išlieka miglota. Tertulianas šį pavyzdį pateikia ir *Apologeticum* 50.9 bei *Ad nationes* 1.18.11.
- 37 Šias praktikas Tertulianas mini ir *Ad nationes* 1.18.8–11.
- 38 Tertulianas nurodo Klodijaus Albino, stipriausio Septimijaus Severo (193–211 m.) varžovo į imperatoriaus sostą, armijos sutriuškinimą prie Liono (197 m.) ir po to visoje Imperijoje vykusį žiaurų Klodijaus Albino rėmėjų persekiojimą.